

MAANDBLAD

UITGEGEVEN DOOR HET NATUURHISTORISCH GENOOTSCHAP IN LIMBURG.

EXCURSIE RYCKHOLT—SINT GEERTRUID.

Op Woensdag 30 Mei 1.1. vond de aangekondigde excursie plaats naar Ryckholt—St. Geertrui. Regen, vervelende compagnon van schier iederen Meidag uit 't jaar O. H. 1923, meende verplicht te zijn ook dézen Woensdag gezelschap te moeten houden. Dies had hij zich, bereids vrøeg in den morgen aangekondigd.

Regen is op 'n excursie 'n alles behalve prettige gezelschap.

En zóó kwam 't dat, om den akeligen sinjeur te ontloopen, meer dan één lid van 't Genootschap, tegen 10 uur ontbrak op 't appèl vóór 't Maastrichter station, plaats van bijeenkomst en vertrek.

Toch waren er liefhebbers genoeg om 'n heele autobus te vullen en 't bleek nu, dat de onzure gast, regen, begrepen had hoe men op zijn gezelschap niet gesteld was.

Immers, zonder „heer regen” is de tocht aanvaard en mijnheer liet zich heel den dag niet meer zien; hij had plaats gemaakt voor 'n prettiger gezelschap, 'n heerlijk, niet te warm, maar toch volop warm genoeg mooi weertje.

Toen de auto-reizigers te Ryckholt arriveerden, werden ze aldaar opgewacht door mededeelnemers aan de excursie, gekomen te voet, per fiets, per auto.

Onder hen bevond zich Graaf de Geloës uit Eijsden, eigenaar der terreinen, waarop de „Stations préhistoriques” gelegen zijn.

Hij had de zeer geapprecieerde attentie gehad om de vondsten, destijds door Professor Eug. Dubois, gedaan in den „Henkeput” — vondsten die nog altijd berusten ten kastele van Eijsden — ter bezichtiging mede te brengen naar Ryckholt.

Zij bestaan uit beenderen van menschen en dieren, uit scherven van potten en pannen, waaronder enkele van Romeinschen oorsprong.

Dr. Jos. Beckers uit Beek en de heer P. Peeters uit Heerlen determineerden voor de aanwezigen de beenderen en scherven; de Voorzitter van 't Genootschap sprak 'n woord van dank tot Graaf de Geloës en 't gezelschap begaf zich door de „Schoone Grubbe” naar 't eigenlijke excursieveld.

Bij den ingang van 't bosch werd halt gehouden en kreeg Dr. Jos. Beckers 't woord.

Hij toch was door den Voorzitter aangezocht om 'n korte uiteenzetting te geven van de Geologische gesteldheid der omgeving.

Op verzoek van onzen Voorzitter, aldus Dr. Beckers, belast met eene korte toelichting te geven voor de hoogst interessante excursie van

heden, moet ik me bepalen tot een ruwe schets, en mij misschien ter wille der duidelijkheid, want er zijn meerdere leeken, een kleine wetenschappelijke ketterij veroorloven.

Om een goed inzicht te krijgen, is noodzakelijk een kleine schets van de geschiedenis der aarde, die overeenkomt met het Bijbelverhaal door de absolute waarheid, maar verschilt doordat die geschiedenis der aarde zelf voor geleerden onduidelijk en slecht te lezen is.

Wij verdeelen de aardgeschiedenis in vier tijdperken, primair etc.

Duidelijkheidshalve zal ik deze vier perioden benoemen naar het voornaamste tijdvak of de voornaamste gebeurtenis, die er in plaats vond.

Het primaire, het tijdvak van de kolen, het eerste leven, wieren, algen, varens, zegelboomen, eencellige dieren, inktvisschen, koralen, amphiënen, laagste visschen.

Het secundaire, het krijttijdperk, n.l. de mergel, de periode die de mergel maakte waarop wij hier op 't oogenblik staan, en dennen, palmen, ammonieten, hagedissen, vogels, vlinders, de Saurii, reuzen zee- en landreptielen, slangen, laagstgeorganiseerde zoogdieren voortbracht.

Het tertiaire tijdperk van zand, grint en klei, alle mogelijke boomen en planten, mieren, bijen, herten, mammoeth, holenbeer, rhinoceros, en op het einde van dit tijdperk eerste zéér twijfelachtige sporen van mensch in den vorm van stenen die den indruk maken van door menschenhanden bewerkt te zijn: Eolithen; doch de meeste schrijvers beschouwen deze als natuurprodukten.

Ik ga voorbij de prothomo, de diprothomo en de tetraprothomo uit N. en Z. Amerika, die uit dit tijdperk zouden stammen, doch de mensch opgebouwd uit deze gevonden skeletdeelen zou zulk een misgeboorte zijn, dat zelfs de meest verwoede voorstander zich zou schamen er van af te stammen.

Wel wil ik een paar woorden meer wijden aan den Pithecanthropus erectus van Prof. Dubois, in de eerste plaats om hulde te brengen aan dien hoogstaanden geleerden Limburger, maar tweedens omdat Dubois misschien de eerste is geweest die, waar wij hier staan, onderzoekingen gedaan heeft en zoo den stoot gegeven heeft tot deze merkwaardige vondsten.

In 1891 vond Prof. Dubois, destijds officier van gezondheid, in Trinil op Java, in tertiaire bergen, een schedeldak, een kies en een femur van een aapachtigen mensch of omgekeerd. Ik wil er niet verder op ingaan; eenigen zeggen dat het geen tertiaire lagen zijn, anderen dat het een gewone menschaap was. Prof. Dubois meent dat het de schakel is tusschen den aap en den

Neanderthal-mensch. In zijne rede, onlangs gehouden in de Akademie van Wetenschappen, komt hij er op terug en meent te kunnen bewijzen dat hij tertiair is en dat hij 2 maal meer hersenen heeft dan de apen, echter nog ver achter staat bij den mensch, die bij gelijk lichaamsgewicht viermaal zooveel hersenen heeft als de menschaetige apen.

Wij zijn zoo langzaam genaderd tot het vierde tijdperk, het quataire, het ijstijdperk en het tegenwoordige.

Bekend is dat in de aardgeschiedenis opgeteekend staat, hoe in deze periode reusaetige ijsmassas over heel N. Europa uitgestrekt waren, die in ons land reikten tot aan een lijn getrokken over Nijmegen—Utrecht—Amsterdam.

Deze ijsmassas smolten nu eens af om na een zekere periode weer terug te keeren en heel N. Nederland tot een ijsklomp te maken.

Hier nu zijn de eerste zekere sporen in den vorm van bekapte steenen, vuursteen, vooral bewerkte beenderen, versierde geweien, etc. en skeletdeelen van zuiver menschelijke afkomst.

Deze periode wordt verdeeld in paläolithium, periode van de eenvoudig ruw bekapte steenen en neolithium, tijdperk van geslepen en gepolijste steenen.

Terwijl het neolithium zich langzaam ontwikkelt in het huidige, verdeelen wij het paläolithium als volgt.

Ie. Ijstijdperk zonder paläolithische sporen.

1e. Tusschenijstijdperk idem.

IIe. Ijstijdperk idem.

2e. Tusschenijstijdperk. a. **Chelléen** (Chelles, stadje bij Parijs) gekenmerkt door den ruw bekaptten steen waar eenvoudig de kanten afgeslagen waren (Faustkeil). Hoorn of been werd niet gebruikt.

b. **Het Acheuléen** (Saint Acheul bij Amiens). De steenen waren veel nauwkeuriger bewerkt, niet meer zoo zwaar. Het was eene warme periode, de mensch leefde als de zwerfende jager. Hiertoe behoort de onderkaak gevonden te Mauer bij Heidelberg (Homo heidelbergensis).

IIIe. Ijstijdperk. **Het Moustérien** (Le Moustier in Dordogne) steenen meer bewerkt, rijker in vorm, zorgvuldig afgewerkt. Guur en koud tijdperk. De mensch leefde in grotten.

3e. Tusschenijstijdperk. a. **Het Aurignacien** (Aurignac in Haute Garonne) steenen veel eleganter, dunner, gekromde spits, rand geretoucheerd, naalden, pijlpunten, spitspuntige voorwerpen uit beenderen.

b. **Het Solutréen** (Solutré bij Macon). Deze steenen zijn gekenmerkt doordat de heele oppervlakte geretoucheerd is. Voorwerpen uit been- en hertengewei.

IVe Ijstijdperk. **Het Magdalénien** (La Madaleine, Dordogne) steenen als in Solutréen, meer voorwerpen uit been, fijne naalden, harpoenen, speerspitsen, figuren op werktuigen. Tot deze periode wordt gerekend de Neanderdalmensch, de voornaamste deelen van een skelet gevonden bij Dusseldorp.

Naijstijdperk. **Het Azylién** (Mas d'Azyil in de Pyreneeën) weinig vuursteen vooral bewerkt hertshoorn, alle voorwerpen uit vroegere perioden, bovendien door roodijzeroxide en vet beschilderde kiezelsteenen.

Paläolithium of bekapte steen
300.000 jaar ??

Neolithium
geslepen steen

Dit is in het kort en in ruwe schets de geschiedenis der aarde, zooals ze in de aardkorst

staat te lezen uit de versteende overblijfselen van plant, dier en mensch: de fossielen.

Na deze uiteenzetting zal voor u allen duidelijk zijn wat wij vandaag te zien krijgen.

In 1885 zijn „les ateliers” door Mareel de Puydt ontdekt en beschreven, later aangevuld door Casimir Ubachs en anderen.

Ik zal mij niet begeven in twistvragen door verschillende geleerden opgeworpen, evenmin of deze vondsten behooren tot het Neolithium of tot Le Mousterien, ik geloof dat hierover nog lang niet het laatste woord gesproken is. Nog veel meer onderzoekingen en liefst een systematisch breed opgezet onderzoek, waar de historicus de hand moet reiken aan den paläontoloog en deze beide geholpen worden door anthropoloog en geoloog.

Ook zal ik niet spreken over de vier verschillende soorten silex, die in de ateliers gevonden worden; ik zal niet twisten over de vraag of dat groot aantal vuursteen, duizenden en duizenden, hier ter plaatse ontstaan zijn uit het verweerde krijt, of zij er door natuurkrachten bijeen gebracht zijn, dan wel door den mensch tot een zeker doel opeengehoopt zijn.

Ik wil slechts een kort overzicht geven van hetgeen wij vandaag bezichtigen zullen.

1e. Het groote atelier van St. Geertruid, eene opeenhooping van stukken vuursteen, bewerkt en onbewerkt, ter grootte van 45 op 34 meter oppervlakte, ter dikte op sommige plaatsen van 1½ meter, hierin werden gevonden door de Puydt en Ubachs, en met een beetje fantasie zijn ze ook te herkennen: bijl, beitel, boor, priem, houweel, hak, slijpsteen, werpspies, enz.

2e. 200 meter Zuidelijker een tweede opeenhooping van dezelfde vuursteen in het bosch van Nolens.

3e. Henkeput, midden in bosch, een groote grot met nevangrotten, ± 12 meter groot, ± 8 meter onder den grond gelegen in de mergel.

Deze grot is door Prof. Dubois onderzocht en daarin zijn gevonden een hoop vuursteen, beenderen van menschen en dieren, scherven van Romeinse aardewerk, etc. Ik dien te bemerken dat dit niet kan gediend hebben voor bouwdoeleinden, omdat het krijt veel te rijk aan silex is.

4e. 15 meter links van Henkeput een grot uit historische tijd.

5e. In de dalhelling verschillende openingen, waarvoor bewerkte steenen liggen.

6e. In de rechter dalhelling twee beperkte grotten, waarin talrijke gebruikte en ongebruikte vuursteen gevonden zijn.

Tot slot wil ik u nog meedeelen, hoe zich onze groote Limburgsche Geoloog Casimir Ubachs de zaak voorstelt. Volgens Cesar heeft Ambiorix, hoofd der Eburonen, in 54 voor Christus een hinderlaag gelegd in de vallei van St. Geertrui, de Romeinen overvallen en verslagen. De Romeinen, bang overvallen te worden, zouden het kamp van Atuatuur, het tegenwoordige Honthem, hebben verlaten en zoo door de vallei naar den overkant der Maas willen trekken. Daarvandaan de groote hoeveelheden vuursteen. Si non vero, bene trovato. Zeer zeker zijn daar nog geen bewijzen voor bijgebracht, doch zeker bestaat de mogelijkheid dat in dit tijdperk de oerbewoners van ons land, niette-

genstaande de hooge beschaving der Romeinen, nog in het steenen tijdperk verkeerden.

Wij behoeven toch maar te bedenken dat tot voor weinige jaren nog tal van volksstammen steenen wapenen en gereedschappen gebruikten, ja, men zegt dat heden ten dage de Patagonier zich van deze voorwerpen bedient en historisch ligt het feit vast dat in 1036, in den slag van Hasting, nog steenen wapenen gebruikt zijn.

De Voorzitter dankte Dr. Beckers hartelijk en sprak den wensch uit, dat diens uitzettingen er 't hare mochten toe bijdragen om de excursie leerszaam te maken.

Dr. W. G. N. v. d. Sleen te Haarlem had een schrijven gestuurd en aan Graaf de Geloës en aan den heere Edm. Nyst, met dringend verzoek dit op de excursie aan de deelnemers bekend te maken.

De Voorzitter voldeed aan dit verzoek en las als volgt:

Haarlem, 23 Mei 1923.

Aan de Leden en Genoodigden van het Natuurhistorisch Genootschap, verzameld te Ryckholt op 30 Mei 1923.

Tijdens de Pinksterdagen Limburg en de ateliers van Ryckholt bezoekende, had men het daar zeer druk over het bezoek, dat aldaar op 30 Mei verwacht werd en waarbij door een aantal beroemde mannen zal worden uitgemaakt, of de vuursteenen van die plaats, door menschen bewerkt zijn, dan wel door geologische kraehten in hun tegenwoordigen vorm zijn gekomen. Het heet dan steeds, dat de Belgen aan menschenwerk gelooven, terwijl de Hollanders daar zeer sceptisch tegenover zouden staan.

Ik stel er prijs op hier te verklaren, dat ik, sedert ik in Juli 1921 voor de eerste maal de vindplaatsen bezocht, nooit meer getwijfeld heb en dat al diegenen, die eenigermate op de hoogte waren van bewerkte vuursteen en die ik het materiaal liet zien, onmiddellijk toestemden, niet alleen, dat dit menschenwerk is, maar ook zeer bepaald werk uit den overgangstijd van oud naar jong steenen tijdperk. En wanneer geleerden als Professor Kleiweg de Zwaan, Professor van den Broeck, Professor Krom, Dr. van Giffen enz. geen oogenblik aarzelen hier menschenwerk van zeer bepaalden datum, te herkennen, wie anders twijfelt dan nog, dan wie niet beter weten wil!

Er is belangrijker werk voor het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, dan het geologisch onderzoek van de ateliers van Ryckholt en dat is: ten eerste nagaan, waar de uitgebreide collectie, die de heer Habets in Ryckholt verzamelde, gebleven is; ten tweede zorgen, dat voordat het onderzoek door het Nationaal bureau voor Antropologie begint, niet meer gegraven wordt, opdat de lagen in den grond niet meer worden gestoord; ten derde, zorgen, dat het weinige, dat nog van den schoonen Pietersberg over is, met behulp der Ver. tot Behoud van Natuurmonumenten mag worden bewaard.

Het spijt mij zeer, dat ik zelf niet aanwezig kon zijn. Mijn dank voor Uw aandacht.

Dr. W. G. N. v. d. SLEEN.

't Spreekt van zelf dat deze brief 'n niet heel aangename indruk maakte.

(Intusschen kan de Voorzitter van 't Natuur-historisch-Genootschap in Limburg mededeelen dat Dr. v. d. Sleen hem verklaard heeft 't zóc niet bedoeld te hebben en dat Professor Kleiweg de Zwaan dit schrijven betreurt. Het Genootschap beschouwt dus in den vervolge, dit schrijven als niet geschreven).

* * *

Thans ging men op pad naar „les ateliers”.

Graaf de Geloës had de lieve attentie gehad met snoeimes en houweel den weg naar „les ateliers” te doen verffenen. Iets wat zeer zeker niet 't minst werd geapprecieerd door de juffrouwelijke deelnemster aan de exeursie.

Want de route naar „les ateliers” leent zich tot klimmen en hïjgen, struikelen en vallen...

Nu kwamen de wandelaars er zonder veel moeite.

't Groote en 't kleine atelier!!

De heer van Rummelen had, bercids gedurende de lezing van Dr. Beckers, onder de aanwezigen, door hem vervaardigde, teekeningen der ateliers en derzelve vondsten laten passeren (naar de Puydt), terwijl (dank weer Graaf de Geloës) hier en daar „graafwerk” of te wel „ontsluiting” in de ateliers was aangebracht.

Zoo'n „graafwerk”, zoo'n „ontsluiting” toch is hier ter plaatse van 't grootste belang.

Destijds is er tusschen de Puydt en wijlen Casimir Ubaehs 'n heele strijd geweest over de kwestie of de vuursteenen, de silixen, welke daar liggen, er al of niet langs natuurlijke weg zijn gekomen.

Zijn ze, wat Staring noemde vuursteen-diluvium, wat thans heet vuursteen-eluvium?

Of kwamen ze er, zooals Ubaghs beweerde, door menschenhanden?...

't Voor de exeursie aangebrachte „graafwerk” bewees duidelijk dat ze van geen eluviaalen oorsprong konden zijn.

De steenen werden er heel zeker door menschenhanden neergegoid.

Maar hoe?! en waarom?!...

Dat konden de bezoekers van „les ateliers” op 30 Mei niet „uitmaken”.

Lang, lang hebben ze tusschen de steenhoopen rondgescharreld, menigen steen ook gevonden, waarvan men haast met zekerheid mag zeggen dat hij sporen vertoont van „bewerkt” te zijn.”....

Doch.... dat is ook alles.

En als men 't elders laat voorkomen, alsof in de z.g. „ateliers de Ryckholt” en in dier onmiddellijke omgeving, bewerkte vuursteenen maar voor 't „oprapen” zijn, blijven de deelnemers aan de excursie van 30 Mei daartegenover heel sceptisch staan.

Alével, dat doet niets ter zake.

De excursie werd georganiseerd, niet om „uit te maken”, doch om te kijken, te prakkezeeren, te leeren denken, te leeren twifelen, te leeren.... anderer beweringen zo om o gelijk tot de zijne te maken.

* * *

Weer langs een „gebaand pad” ging de tocht nu naar den „Henkeput”.

Doch, alvorens dáár te arriveeren, werd halt gehouden in de „Schoone Grubbe”.

De „Schoone Grubbe” toch is een der merkwaardigste plekken van heel Zuid-Limburg.

Ze is 'n ravijn, maar... wat... voor... een... ravijn?!...

Zuid-Limburg heeft tal van ravijnen.

Doch geen enkel 't welk zich, op natuurhistorisch gebied, kan meten met de „Schoone Grubbe”.

Zeker, er zijn in Zuid-Limburg ravijnen, wier wanden net even goed met mooie, interessante planten begroeid zijn als de wanden der „Schoone Grubbe”.

Maar... om de planten handelde zich onze excursie niet.

Ze werden bekeken, zeer zeker! vergeleken ook met de planten, welke elders voorkomen en niet in heur nadeel!

Doch... de „Schoone Grubbe” is en blijft eenig in haar soort.

Wie zich de moeite geeft om in heur wanden te wroeten (en de Belgische anthropologen hebben dat al lange gedaan), kan er zeker van zijn, fragmenten van herten geweiën te vinden. Die geweiën hebben aanleiding gegeven ze te beschouwen als primitieve werktuigen van den oermensch, die hier eenmaal doende zou geweest zijn.

Wij (de verslaggever), der excursie van 30 Mei hebben omtrent de aanwezigheid dezer geweiën 'n heel andere opinie, opinie, welke we ter gelegener plaatse, bij tijd en leven hopen te publiceren.

Naar geweiën is er op 30 Mei niet gezocht; ze zijn derhalve ook niet gevonden.

Maar wat we wél zagen, was de plek, waar, ettelijke maanden geleden, 'n menschen-schedel gevonden werd.

Als verslaggever der excursie moet ik natuurlijkerwijze, heel voorzichtig zijn, er geen eigen meening op na te houden.

Ik volsta derhalve met de memoratie van 't feit, dat de deelnemers aan de excursie de plek hebben bezocht, bekeken en gewogen...

* * *

Bijna vlak tegenover deze plek, aan den rechterkant dus der „Schoone Grubbe”, ligt 'n andere plek, bevindt zich een grot, of beter gezegd, 'n grotje, 't welk 'n bezoek overwaard is en derhalve op 30 Mei dat bezoek ook kreeg.

't Werd vóór den oorlog ontdekt door alweer Belgische anthropologen (o.a. de heer Hamal-Nandrin).

Binnenkort zal 't, naar we vernemen, door hem beschreven worden.

De kolossale, langs natuurlijke weg niet te verklaren, hoeveelheid vuursteen, in „les ateliers” zou o.a. door deze grot verklaarbaar zijn.

De „primitieve” mensch heeft hier z'n steenen gehaald om werktuigen en wapens van te maken... De deelnemers aan de excursie geloofden 't graag, maar ze waren niet allemaal overtuigd.

Doch, dit zal wel liggen aan 't feit, dat ze nog op lange na niet weten al de geheimenissen welke de bosschen van Ryckholt-St. Geertrui voorsnog bevatten en die, naar we hopen, weldra ontsluit worden.

* * *

En alweer langs een „gebaand pad” ging de tocht verder naar den „Henkeput”.

Aldaar aangekomen was: rust, kreeg men gelegenheid om de meegebrachte proviand te verorberen.

Toen dit gebeurd was, onder gezelligen kout en redenatie over wat men tot dusverre, met de allergrootste belangstelling, had gezien, gaf, op 't idyllisch gelegen plekje, vlak bij den „Henkeput”, de Voorzitter 't woord aan den heere van Rummelen, die ongeveer sprak als volgt:

Alvorens U een kort overzicht te geven van de geologische gesteldheid der omgeving, gevoel ik mij gedrongen Dr. Beckers te complimenteren met de wijze waarop hij U hedenmorgen de geologie in het algemeen geschetst heeft en U een uiteenzetting gaf van de perioden uit den steentijd.

Waar hij zeide als „leek” te spreken, zouden vakkundigen onder zijn gehoor zulks niet vermoeden.

Het zal mij echter wel veroorloofd zijn enkele kanteekeningen te maken op de door Dr. Beckers gegeven indeeling. Waar hij sprak van „la station néolithique de Ryckholt”, meen ik te mogen opmerken, dat wij hier een „palaeolithisch station” voor ons hebben.

Algemeen wordt thans, op grond van goed gedocumenteerde vondsten, aangenomen, dat het neolithisch tijdperk in anthropologische zin samenvalt met het alluviale geologische tijdperk. Dit tijdperk, is behoudens enkele uitzonderingen, waarover ik thans niet verder kan uitwijden, het tijdperk van de gepolijste vuursteen. Nu werden in de wijdere omgeving van Ryckholt-St. Geertruid zoveel gepolijste als ruw bekapt stenen werktuigen gevonden.

Op grond van deze laatste vondsten moet de vindplaats Ryckholt in het Palaeolithicum gedaend worden, hetwelk samenvalt met het Diluviale tijdperk, en waarin alleen ongepolijste werktuigen worden aangetroffen.

Het palaeolithische station van Ryckholt is gelegen op een helling tusschen St. Geertruid en Ryckholt. Het dorp St. Geertruid ligt op het „Hoofdterras”, hetwelk zich westelijk van die plaats nog uitstrekt tot aan den boschrand.

Ryckholt ligt op een „Middenterras”, dat naar het Oosten gevonden wordt ongeveer tot het punt waar de „Schoone Grubbe” het karakter krijgt van hollen weg, of ongeveer tot aan den westelijken boschrand⁽¹⁾. Noordelijk van de „Schoone Grubbe” is een kleine grintgroeve in het Middenterras, die wij heden morgen in het voorbij gaan konden bezichtigen.

De helling waarop het palaeolithisch station van Ryckholt gelegen is, verbindt de bovenkanten dezer beide terrassen. Hier bedekt slechts hellingsmateriaal het onderliggende krijt.

Beide terrassen liggen op Senonisch krijt. Het tertiair ontbreekt hier. Het zuidelijkste tertiaire voorkomen uit de omgeving ligt oostelijk van de Maas bij het klooster van Cadier en Keer. Zeker was het ook op deze plaats eenmaal aanwezig,

⁽¹⁾ Zie: Dr. W. C. Klein. Het Diluvium langs de Limburgsche Maas. Verh. v. h. Geol. Mijnb. Gen. voor Ned. en Kol. Geol. ser. dl. II, 1914.

doch is door de erosie tijdens de diluviale afzettingen verdwenen.

Onmiddellijk onder het Hooftterras bij St. Geertruid en het hellingmateriaal, ter plaatse van het zgn. atelier préhistorique, ligt Maastrichter krijt en wel: tufkrijt met grauwe en zwarte vuursteen (M. b.). Het M. a. is hier afwezig. Aan de westzijde der Maas wordt het vertegenwoordigd door het zgn. Coprolithenlaagje, hetwelk nabij het Chalet, ter plaatse van de kalksteengroeve, goed is waar te nemen.

Meer naar het Oosten, bij Sehín op Geulle, Kunrade, Benzenrade, enz. is het M. a. vertegenwoordigd door het Kunrader krijt, dat bestaat uit afwisselend hardere en zachtere kalksteen. De reden, waarom hier bij St. Geertruid het M. a. ontbreekt is nog niet opgehelderd.

Even westelijk van het atelier préhistorique zet het, onder het Maastrichtsche krijt liggende, Gulpensche krijt in. Het bestaat hier uit de étage grof wit krijt met bruine, grijze en zwarte vuursteen, hier en daar in regelmatige lagen optredend, hetwelk goed ontsloten is in een groeve nabij Moerslag.

Het is m.i. geenszins toevallig, dat de palaeolithische steenen werktuigen juist ter dezer plaats veelvuldig worden aangetroffen, of m.a.w., dat de palaeolithische mensch juist deze streek als verblijfplaats uitkoos.

Deze streek was in dien tijd zoo hoog gelegen, dat zij niet overstroond werd door de Maas, die hier het Middenterras afzette en die stroomde tot aan den steilrand die hier ongeveer met den boschrand samenvalt.

De mensch uit den Ryckholtscien vuursteen-tijd kon dus leven op droog terrein in zeer dichte nabijheid van water. Bovendien leverde de plaats hem zeer goed materiaal voor zijne werktuigen. Dit materiaal vond hij in de vuursteen van het zachte Maastrichtsche en Gulpensche krijt, waaruit deze gemakkelijk te winnen waren. Ook was het vuursteenmateriaal te vinden in frisschen toestand. Dit was mede een groot voordeel. De frisch gedolven vuursteen laat zich namelijk gemakkelijker bewerken, dan vuursteen welke aan de lucht is blootgesteld geweest.

En hiermede komende tot mijn besluit omtrent den onderdom der gevonden steenwerktuigen, reken ik deze, op grond van hunne vormen (het Acheultype naast mesvormige werktuigen) en mede op grond van de étage, waarin zij gevonden worden, die ligt tussehen Hoofd- en Middenterras (op dit laatste leg ik vooral nadruk) tot het Moustérien, hetwelk geologisch gedateerd samenvalt met den tweeden Interglaciaaltijd (1).

Discussie.

Dr. Beckers. Ik zou willen vragen waarom het station van Ryckholt in het Moustérien gedateerd moet worden, daar hier toch ook gepolijste steenen gevonden worden.

(1) Opmerking. Het begrip „Glaciaal” en „Interglaciaal” beteekent voor Limburg niet dat hier vergletscherings plaats gevonden heeft of dat de gletschers zich terugtrokken. Het is alleen een dateering van den opbouw onzer terrassen in bepaalde tijdvakken van het Diluvium.

Van Rummelen. Ik meen Dr. Beckers te moeten antwoorden, dat ik alleen de oudste voorkomende periode gedateerd heb. Waarschijnlijk werden deze streken bewoond door menschen die geleidelijk in cultuur voortschreden en van palaeolithischen mensch, ten slotte bij opvolging in den neolithischen overgingen.

De heer J. van Term. Hoe verklaart spreker het voorkomen van zooveel vuursteen in het zgn. atelier? Kunnen deze er op een andere wijze dan door menschelijk transport gebracht zijn.

Van Rummelen. Door natuurlijke oorzaken kon de vuursteenopeenhooping niet plaats vinden. Verweering ter plaatse van krijt, dat een zoo groote hoeveelheid vuursteen bevat, is uitgesloten. Ook ontbreekt de karakteristieke kleefarde, welke o.a. bij Noorbeek goed is waar te nemen in vuursteenontginningen. Ook aan samendrijving kan niet worden gedacht, daar men dan ook grotere hoeveelheden moest vinden om het atelier.

De heer Nyst. Wat denkt de spreker van den onlangs gevonden schedel?

Van Rummelen. Op deze vraag moet ik tot mijn leedwezen het antwoord schuldig blijven. Ik heb den schedel niet gezien en weet ook niets van de omstandigheid waarop hij gevonden werd. Alles wat ik er van zoude vertellen ware phantasie.

Nadat de Voorzitter den heere van Rummelen bedankt, en er op gewezen had, dat de heer van Rummelen een der meest trouwe, meest actieve leden van 't Natuurhistorisch Genootschap in Limburg mag heeten, kreeg de heer Math. Huydts (die tijdens de excursie bereids meerdere „kikkjes” genomen had), gelegenheid om 'n opname te doen van 't groepje deelnemers, bestaande uit 25 personen. (Deze opname is prachtig geslaagd; naar we vernamen zal ze eerlang verschijnen in „De Nedermas”).

En nu werden nogmaals, dank Graaf de Geboes, de deelnemers aan de excursie in staat gesteld iets te zien, wat maar zelden te zien is geweest en hoogst zelden te zien zal wezen, n.l. „de Henkeput”.

Over den Henkeput is er door wijlen Casimir Ubaghs en Habets nog al wat geschreven en gewreven. Geïnteresseerden voor dit soort van literatuur zijn hiervan op de hoogte.

Derhalve meenen wij te mogen volstaan met te memoreeren hoe Habets „den Henkeput” hield voor 'n vrijwel recente creatie, voor iets waarin o.a. lijken van terdoodgebrachten werden neergeworpen, terwijl Ubaghs den Henkeput voor veel ouder beschouwde.

De Henkeput is destijds, toen de huidige Professor Eug. Dubois, geboortig uit Eijsden, nog student was, onderzocht; de geheimenissen, sinds eeuwen en eeuwen op en binnen z'n bodem besloten, werden destijds door Dubois naar boven gehaald, bestonden uit knoken van menschen en dieren, van deze laatste geen voorhistorische, uit scherven van potten en pannen (gelijk we bereids boven zelden).

Volgens sommige verdedigers van „les ateliers néolithiques” zijn destijds de vuursteen, wier fragmenten oogenblikkelijk in „les ateliers” gevonden worden, uit den Henkeput gehaald.

Wij (dit zijn de deelnemers aan de excursie naar Ryckholt op 30 Mei l.l.) wenschen niets liever dan dat deze hypothese waar moge zijn.

Dech... men gelieve ons doorslaande bewijzen hiervoor te geven.

En de Henkeput en de boven gememoreerde grot in de „Schoone Grubbe” zijn, al werden ze 100 × 100 malen vergroot, veel te klein, om de machtige massa silex, opgestapeld in „les ateliërs”, te verklaren.

En de Henkeput en die grot zouden hoogstens in staat zijn geweest om ettelijke „kruiwagens” vuursteen te leveren. Alevel, men zal ter plaatse 'n systematisch onderzoek instellen.

Ons is niets liever dan dat bewezen wordt hoe Zuid-Limburg, de omgeving van Ryckholt-St. Geertruid, eenmaal de bakermat was van den primitieven mensch, toegerust en gewapend met primitieve werktuigen en wapens.

* * *

't Is heusch niet gemakkelijk 'n verslag te geven van 'n excursie.

Zoo licht laat men zich verleiden om hier en daar „nevenpaadjes” te bewandelen, niet gansch en al objectief te zeggen wat of er op zoo'n excursie door de deelnemers gezien is.

* * *

Wat of we aan 't slot onzer excursie gezien hebben?

Dank Graaf de Geloës iets heel interessants!

De Henkeput is 8 Meter diep.

De, we zullen 't maar noemen, „trechter” om er in te komen is, volgens mijn (verslaggever) bescheiden meening, 'n oorspronkelijke „orgelpijp”, 'n orgelpijp; zooals de deelnemers aan de excursie bereids gezien hadden in de in 1914 ontdekte grot langs de „Schoone Grubbe”. (Zie boven).

De Henkeput is 8 Meter diep, zeiden we.

Graaf de Geloës had gezorgd voor 'n ladder, waarlangs we konden afdalen.

Beneden gekomen, zagen we, wat al lang wijd en breed beschreven werd door Limburgers over Limburg, is meer bekend dan men 't zoo nu en dan belieft voor te stellen, dat de „orgelpijp” (wij believe 't nog immer aldus te noemen) zich verbreedt tot 'n grot van naar alle zijden in 't vierkant twee tot drie meters.

'n Grillige grot!, waarin men van alles en nog wat zou kunnen laten „optreden”, desnoods spookten!

Zelfs... menschen uit 't steenen tijdperk!

Of de bezoekers op 30 Mei l.l. aan den „Henkeput” ook maar ietwat tegen die overoude menschen hebben? Waarachtig niet!

Niks liever dan dat ze mochten constateeren hoe al 't gefantaseer, allemaal de hypothesen, allemaal de veronderstellingen betreffende Zuid-Limburg van lange her, nu, in 1923, waar blijven te zijn.

In den Henkeput zijn de deelnemers aan de excursie afgedaald. Ze hebben er de grillige grot — (zeer zeker althans gedeeltelijk, door menschen handen gemaakt) — bezocht; de vuursteenbanken, in de grot aanwezig, bekeken.

Ze hebben er ook, doch dat is van heel weinig

belang, nog tal van knooken gevonden, knooken van menschelijke en dierlijke afkomst.

Maar wat ik (verslaggever) 't allerinteressantste vond, was de daadzaak dat onder in den Henkeput 'n levende vleermuis huisde, 'n kleine hoefijzerneus. Hoe komt dat beest in den Henkeput verzeild?... Langs 'n „trechter” van 8 Meter?... Ik geloof 't niet.

Zou 't ook mogelijk zijn dat de Vleermuisheer weg heeft gevonden naar den Henkeput langs 'n spleet, die in verbinding staat met de grot, welke 'n twintigtal Meters, meer naar beneden, van den Henkeput gelegen is.

Mocht 't zijn dat deze spleet vroeg of laat gevonden wordt, dan gaat de verslaggever van de excursie naar Ryckholt op 30 Mei l.l. heel anders staan tegenover den „Henkeput” dan hij tot nog toe tot dusverre er tegenover gestaan heeft.

„In raadsels wandelt de mensch op aard.”

Op 30 Mei l.l. hebben de deelnemers aan de excursie naar Ryckholt-St. Geertruid absoluut niets willen „uitmaken”, alleen willen „leeren”.

En, toen de Voorzitter aan 't slot der excursie den heer Graaf de Geloës hartelijk dank bracht voor alles wat deze, niet alleen dien dag maar ook bij andere gelegenheden, gedaan had voor de Wetenschap, deed 't den aanwezigen gebied te hooren hoe Graaf de Geloës uit Eijsden er z'n verheugenis over uitsprak dat hij op 30 Mei, voor den eersten keer, 't genoeg had gehad 'n Nederlandsch Genootschap te mogen rondleiden op de préhistorieke, néolistische terreinen, hem toebehoorende. J. C.

BRANCHIPUS GRUBII DYB.

In 1912 werden deze Bladpootigen (Phyllo-poda) alhier gevonden en in 1915 op 't eiland Stevensweert.

Toen ik dezer dagen een wandeling maakte op den Kollenberg en aan den plas kwam, zag ik daar weer in 't leemachtig gekleurde water deze fraaie, schaalooze, lagere kreeft in grooten getale door 't water rondwieren. Want, werkelijk sierlijk zijn de bewegingen van dit kleurenrijke diertje, dat al maar door op zijn rug door het water vloeit.

Het eerste paar sprieten is haarvormig, 't tweede paar naar beneden gekeerd, klein bij de wijfjes, maar groot en tot krachtige grijporganen ingericht bij 't mannetje. De oogen zijn gesteeld. Met 11 paar bladvormige pooten, waaraan ook de kieuwen bevestigd zijn, zwemt 't diertje, welks lengte 2 à 3 c.M. bedraagt. Het langgerekte achterlijf bestaat uit 9 ringen, die geen ledematen dragen, en eindigt in een fijn-, geveerde” vork. Het wijfje heeft een zakvormige broedruimte voor de eieren. 't Is merkwaardig, dat de eieren eerst uitkomen, nadat de plas of poel, waarin zij afgezet zijn, eens uitgedroogd is geweest.

In het water vond ik naast Branchipus Grubii nog de gewone schelpvloo (Cypris fusca).

Zouden de leden van 't Nat. Genootschap in hunne omgeving eens willen rondzien, wat voor wezens er in zoo'n 's zomers uitdrogende onbegroeide poelen al voorkomen?

Sittard.

J. S. KENTGENS.

Maandelijksche Vergadering

op Woensdag 4 Juli e. k.

tegen 6 uur,

in 't Museum, Looiersgracht.

DE SINT PIETERSBERG.

Van alle kanten regent 't als 't ware protesten tegen de huidige ontginning, op groote schaal, van den St. Pietersberg.

'k Weet niet hoeveel protesten en requesten bereids opgestapeld liggen ten raadhuize van Maastricht.

Maar wat 'k wel weet is, dat er in de laatste maanden in lief Nederland haast geen vergadering van wetenschappelijke menschen werd gehouden, waarin niet de algeheele „verwoesting” van den St. Pietersberg 'n punt van bespreking uitmaakte.

Men kan in den lande maar niet begrijpen hoe of 'n dergelijk „vandalisme” door Maastricht wordt getolereerd.

Als of de Maastrichter vroede vaders ook maar iets tegen die ontginning kunnen doen!

Protesten en requesten zouden in 'n geval als 't onderhavige 'n nuttig effect hebben, als ze vergezeld gingen van 'n som gelds groot genoeg om de ondernemers van 'n dergelijke ontginning schadeloos te stellen, wanneer zij 't werk wilden stop zetten.

Alevel, dat behoort vrijwel tot de onmogelijkheden.

Onze Nederlandsche wetgeving is nu eenmaal zóó, dat er met protesten tegen de ontginning van den St. Pietersberg niets te doen valt.

'k meen dan ook dat de vereeniging „Stadsverfraaiing” te Maastricht 'n beteren weg heeft ingeslagen door 't volgend adres:

Aan de Hoogmogende vergadering der Tweede Kamer der Staten-Generaal.

De ondergeteekenden J. P. Cremers en F. Voet, respectievelijk Voorzitter en Secretaris der Vereeniging „Stadsverfraaiing”, gevestigd te Maastricht, hierbij uitvoering gevend in hunne genoemde hoedanigheid aan het besluit, genomen in de algemeene ledenvergadering van genoemde vereeniging op 8 Juni 1923, hebben eer zich tot U Hoogmogenden te wenden met de mededeeling, dat zij op heden aan Hare Majesteit het verzoekschrift hebben gezonden als in afschrift hierbij gaat.

Aan Hare Majesteit de Koningin,

Mevrouw!

Geven met verschuldigden eerbied te kennen: de ondergeteekenden J. P. Cremers en F. Voet, respectievelijk Voorzitter en Secretaris der Vereeniging „Stadsverfraaiing” te Maastricht:

dat zij in hunne hierboven genoemde hoedanigheid uitvoering gevend aan het besluit, genomen in de op 8 Juni j.l. gehouden ver-

gadering der leden van gemelde vereeniging, zich wenden tot Uwe Majesteit met het verzoek:

wel te willen bevorderen, dat door Uwer Majesteits Regeering ten spoedigste een wetsontwerp worde ingediend, houdende bepalingen en voorschriften tot instandhouding van zogenaamde natuurmonumenten en alzo verhinderend het oprichten en instandhouden van inrichtingen enz., die de algemeen erkende schoonheid van het landschap schaden of zelfs vernietigen kunnen;

dat zij tot dit verzoek gekomen zijn, omdat de alom in den lande door hare schoonheid vermaarde helling van den St. Pietersberg bij Maastricht onherroepelijk dreigt verloren te gaan tengevolge van de vestiging eener afgraverij van kalksteen tegen die helling;

dat zij zich reeds ter zake gewend hebben tot het Bestuur der Gemeente Maastricht en tot vereenigingen in den lande, zooals de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten, doch de ondervinding moesten opdoen, dat in Nederland wetsbepalingen ontbraken, die b.v. aan het Maastrichtsche Gemeentebestuur de bevoegdheid zouden kunnen verleenen dergelijke het landschap schadelijke ondermijningen te beletten of hun voorwaarden te stellen.

't Welk doende enz.

Maastricht, 16 Juni 1923.

Zij verzoeken U Hoogmogenden ernstig en dringend, wanneer door Harer Majesteits Regeering niet tot indiening van bedoeld wetsontwerp mocht worden overgegaan, te willen bevorderen dat uit den boezem Uwer Hoogmogende Vergadering het initiatief tot een zoodanig wetsontwerp moge uitgaan.

't Welk doende enz.

't Is te hopen dat gansch wetenschappelijk Nederland en allen die voor natuurschoon iets voelen, aan dit adres adhaesie zullen betuigen.

Op die manier is er voor 't vervolg iets ten goede te bereiken!

Intusschen zal 't der angstige buitenwereld zeer zeker genoegen doen, uit onderstaand schrijven te vernemen, hoe de Maatschappij, welke thans bezig is den St. Pietersberg te ontginnen, toch ook nog wel wat voelt voor 't mooie van dien berg en heur best wil doen om dat mooie zoo min mogelijk te schaden.

Société Anonyme Cimenteries et Briqueteries Réunies de Bonne Espérance, Raevels et Loën.

Antwerpen, 16 Juni 1923.

Aan de Heeren Burgemeester en Wethouders der Stad Maastricht.

Weldele Heeren,

Wij hebben Uw schrijven van 5 Juni goed ontvangen. Het verwondert ons grootelijks dat er in Nederland zulke bezorgheid heerscht aangaande de mergel-exploitatie op St. Pietersberg, en wij kunnen de ongerustheid niet verklaren, welke door de menigvuldige vereenigingen van natuurschoon en oudheidkunde, alsook door de Nederlandsche dagbladen geuit wordt.

Het is nochtans de eerste maal niet dat

deze berg in exploitatie gesteld wordt. Vanaf 1899 heeft de vorige bezitter, Mr. Crets-Stratmans, er afgravingen in openlucht gedaan. In de jaren 1917, 1918 en ook in 1919 heeft de Nationale Kalkmergel-Exploitatie te Amsterdam op groote schaal de ontginning voortgezet. Er is daar ook vroeger eene kaaimuur en ladings-toestellen aangelegd geweest. Wij hebben eigenlijk eene bestaande exploitatie slechts voortgezet.

Er is destijds van onzentwege aan het Gemeentebestuur van Maastricht alle verzekering gegeven dat door ons alles zal worden ingespannen om het natuurschoon en oudheidszicht te behouden en het publiek voldoening te geven. Ook hebben wij verklaard dat er eene plaats van ongeveer 1½ hectare zou worden afgegraven tusschen de Chalet en de Ruïne. Dat deze afgraving aan het pittoresque hoe genaamd geen afbreuk zal doen en de historische ruïne daardoor te meer zou uitkomen. Aangaande deze ruïne hebben wij U de verzekering gegeven, dat deze zal behouden blijven en tot bezoek aan het publiek blijven geopend.

Het bekende rustpunt Chalet zal ook met zijn prachtig uitzicht over de Maasvallei ten dienste staan van de wandelaars. De oude hoeve Lichtenberg wordt ook behouden.

Zooals wij U vroeger hebben verklaard, is de Wilhelminaweg moeten verdwijnen; deze weg was echter in de laatste jaren aangelegd, en van geen historische waarde. Een nieuwe schilderachtige weg zal aangelegd worden tusschen de Chalet en de Ruïne.

Verder zullen nieuwe beplantingen worden gedaan van verscheidene houtsoorten, ter verfraaiing van den bergwand.

Verdere afgravingen zullen geschieden langs den Zuiderkant naar de Belgische grens, en den bergwand van ongeveer 25 tot 30 meter zal langs het kanaal en Maas blijven bestaan.

Wij hebben te meer aan het personeel opdracht gegeven, dat mochten er vondsten van natuur-historische waarde worden gedaan, den Heer Conservator van het Museum van Natuurlijke Historie te Maastricht, den Z. Eerw. Heer P. J. Cremers, daar onverwijld kennis van te geven.

Het is ook aan voornoemden Heer toegestaan ten allen tijde het werk te bezoeken en er opnemingen en onderzoekingen te verrichten. Onze bediende ter plaatse, Mr. Peeters, wonende op het Chalet, zal zich steeds bij zijn bezoek bereidwillig ter zijner beschikking stellen.

Wij hopen dat U met deze verklaringen zult genoegen nemen, en bieden U onze oprechte groeten.

Cimenteries et Briqueteries de Bonne
Espérance, Raevens et Loën, Sté Ame.

DE DUIFTEEK (*Argas reflexus* F.).

In 't vorig Maandblad vermeldden wij de vondst door den heere F. van Rummelen te Heerlen van *Cimex columbarius* Jenyns. Achteraf is gebleken dat de gevangen beestjes verkeerd benaamd waren geworden.

Dr. Mac Gillavry uit Amsterdam, aan wien de heer van Rummelen enkele exemplaren op-

zond, kwam tot de ontdekking dat we te doen hadden niet met de duifwants, *Cimex columbarius* J., doch met de duifteek, *Argas reflexus* F. Tot meerdere zekerheid zond deze ze ter controleering op aan Dr. A. C. Oudemans.

Argas reflexus F. is nieuw voor de Nederlandsche fauna! Dr. A. C. Oudemans maakte er kennis mee in 1913. Toen toch kreeg hij een exemplaar op spiritus bewaard toegezonden door Dr. Max von Brunn, Vorstand der Entomologischen Abteilung aan het Zoölogisch Museum te Hamburg, die hem mededeelde, dat een aantal ervan gevonden werd tussehen retsen en spleten van een zolder, waar militaire postduiven gehouden werden.

Van deze parasieten hebben vooral jonge duiven en dan 's nachts, veel te lijden. Overdag verborgen de *Argas* zich in de retsen en spleten van planken. *Argas* vervelt verscheidene malen; ze kan maanden lang, zelfs zes jaren lang honger en dorst lijden. Tot dusverre werd volgens Dr. Oudemans *Argas* nooit meer Noordelijk, 54° N.B., dan Hamburg aangetroffen. Op de Nederlandsche Entomologische vergadering, gehouden te Ermelo, op 7 Juni 1913, noodigde hij alle Entomologen uit, om bij duivenliefhebbers en duivenfokkers naar *Argas* te laten zoeken. Dit dier, aldus Oudemans, komt stellig ook in Nederland voor!

Dr. O. waar. Nadat *Argas* gevonden was in Thans, na 10 jaren, blijkt de bewering van Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Rusland, mogen wij haar bij ons ook als inheemsch beschouwen. 'n Nuttige aanwinst voor onze fauna kunnen we haar niet noemen, te minder waar ze zich niet ontziet om zelfs den mensch aan te vallen.

Argas is een groot, plat, rood-bruin dier. Voor eventueele toezending houdt 't Museum te Maastricht zich aanbevolen.

* * *

Wat betreft de duifwants, *Cimex columbarius* Jenyns, deze is volgens Dr. Mac Gillavry nog maar éénmaal in ons land geconstateerd; ze komt er echter zoo goed als zeker meer voor. Als duivenfokkers maar eens acht willen geven, zullen we dra ook dit beestje te pakken hebben.

Dat berichten, als in 't vorig Maandblad, over *Cimex* nut hebben, bleek niet alléén uit 't feit dat we daardoor een voor de Nederl. fauna nieuw beestje konden noteeren, maar ook hieruit, dat we, dank dat bericht, een paar dagen later door den heere J. Coumans, tuinier ten kastele Mheer (L.), een doode huiszwaluw kregen toegestuurd, waarop zich een drietal parasieten bevonden en wel *Stenopteryx hirundinis* L., eene vlieg, welke leeft op zwaluwen en gierzwaluwen, vooral ook in de nesten en op jonge vogels. Tot nu toe was ze niet in 't Museum vertegenwoordigd. Voor toezending van parasieten, zoowel op zoogdieren als op vogels, houden wij ons aanbevolen.

JOS. CREMERS.

NIEUWE LEDEN.

De Heeren: Kurris, ingenieur, Wilhelminasingel, Wijk-Maastricht; Arn. Spauwen, Gronsveld; Th. Jaspers, notaris, Klimmen.